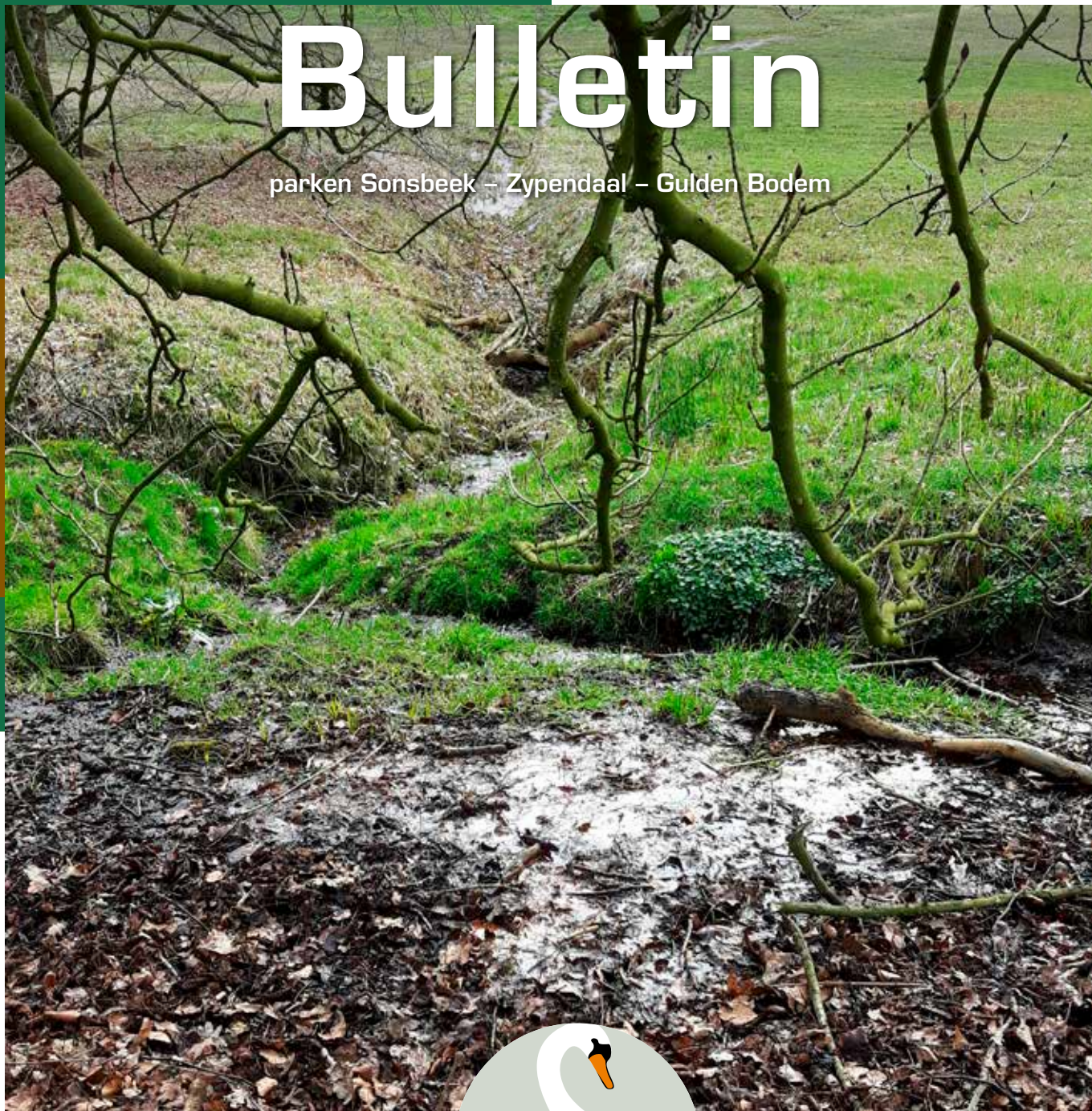

Bulletin

parken Sonsbeek – Zypendaal – Gulden Bodem

Vrienden
van
Sonsbeek

De Vereniging van Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Vrienden van Sonsbeek ondersteunt Molenplaats Sonsbeek financieel met een vaste bijdrage per lid.

De contributie per lid bedraagt per jaar voor particulieren € 15,00, voor verenigingen € 35 en voor bedrijven € 50; Bankrekeningnummer: NL30 ABNA 0406 333 505 ten name van Vrienden van Sonsbeek. CANBI: de Vereniging is door de fiscus erkend als Culturele Algemeen Nut Beogende Instelling, waardoor giften die volgens de regels van de Belastingdienst worden gedaan voor fiscale aftrek met de factor 1,25 mogen worden vermenigvuldigd.

Dagelijks bestuur

Margreet van Gastel (voorz.), Roel van Dijk (secr.), Henk Eenink (penningm.), Tjada van den Eelaart – de Sitter, Paul Poelmans, Niels van der Graaff, Huig Velders, Daniëlle Jansens
Penningmeester/ledenadministratie
penningmeester@sonsbeek.nl / 06 42 85 54 75

Adviseurs

Jeroen Glissenaar – beheerder monumentale parken gemeente Arnhem, Kees Hin – gebiedsmanager bossen en parken gemeente, Jeroen Voskuilen – Molenplaats.

Aanmelding nieuwe leden

Vereniging Vrienden van Sonsbeek, Molenplaats Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem, telefoon: 445 06 60, email: info@sonsbeek.nl

Website

www.sonsbeek.nl

Molenplaats Sonsbeek wil parkbezoekers bewust maken van de groene kanten van Arnhem door het organiseren van excursies, evenementen en exposities. Molenplaats geeft informatie over de Arnhemse parken en is een goed startpunt voor een bezoek van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem.
Website: www.molenplaatssonsbeek.nl

In dit nummer

Voorpagina: De Sint Jansbeek wordt al eeuwen gevoed met bron- en kwelwater dat in de parken ontspringt. Bronwater is door de mens aangeboord, kwelwater komt onder druk uit de bodem naar de oppervlakte. Op deze foto is een spoor te zien dat door een van de kwelwaterleveranciers in het landschap is getrokken. Op pagina 4 wordt er uitleg over gegeven met de Karpervijver als middelpunt. Foto: Gerard Herbers.

3 Deur blijft open: Bezoekerscentrum Molenplaats blijft tijdens de integratie in het Natuurcentrum Arnhem gewoon open, zegt voorzitter Wim Ludeke. Vrijwilligers van Molenplaats spelen daar op eigen verzoek een rol in. En ze willen betrokken worden bij de veranderingen en ideeën die daarvoor worden ontwikkeld.

4 De Karpervijver: Gerard Herbers beschrijft de interessante rol van deze vijver door de jaren heen in de waterhuishouding van Sonsbeek.

5 Het Stromovkapark: Onze fietsende verslaggever Wilfred Brahm belandde tijdens een vakantie in de (grote) stad Praag. Hij bezocht er dit park en maakt een vergelijking met wat wel het mooiste park van Nederland wordt genoemd.

6 en 7 Fotopagina's: Het Sprookjesfestival in Sonsbeek trok voorbij aan de lens van fotograaf Ton Venneman. Een selectie uit de vele foto's die hij maakte.

8, 9 en 10 De Transvaalbuurt: In de serie wijken en buurten rond het park schetst Paul Poelmans de geschiedenis van de Transvaalbuurt. Grote vraag: hoe zou Arnhem er uitgezien hebben als de toenmalige eigenaar van het grondgebied geen geld nodig had gehad?

11 Albert & Sonsbeek: Een park van opperste, meeslepende en soms troostrijke schoonheid. En: Vrijwilligers aan de slag op Natuurwerkdag.

Achterpagina: De ruim anderhalve eeuw oude Belvédère, gebouwd tussen 1824 en 1826, is een van de locaties waar klimmers en kijkers zich kunnen uitleven. Natuurlijk is helder weer de meest ideale situatie. Wie wist dat de toren na de oorlog is verhoogd? En wie weet wanneer dat gebeurde? Twee prentbriefkaarten: voor en na de ophoging.

Molenplaats blijft open

Vrijwilligers bieden Natuurcentrum diensten aan

Bezoekerscentrum Molenplaats blijft in december en januari gewoon open. De aangekondigde integratie in de organisatie van Stichting Natuurcentrum Arnhem, die per 1 januari een feit is, staat dat niet in de weg. Zeker niet nu vrijwilligers van Molenplaats – onder een aantal voorwaarden – hun diensten hebben aangeboden om de continuïteit te waarborgen.

Dat zegt voorzitter Wim Ludeke van het Natuurcentrum. Zoals in het vorige Bulletin te lezen was, gaat de stichting Molenplaats Sonsbeek op in deze organisatie omdat Molenplaats volgens de gemeente niet in staat is gebleken 'voldoende vernieuwing in het pakket producten en diensten aan te brengen'. De subsidie aan het bezoekerscentrum, 138.000 euro per jaar, wordt met ingang van 2020 beëindigd en in het vervolg op de rekening van de nieuwe organisatie overgemaakt. Die neemt ook de schuld van 80 mille over die Molenplaats de gemeente nog moet betalen. Dit bedrag kan in tien jaar worden afbetaald.

Betrokkenheid

Vrijwilligers van Molenplaats hebben het Natuurcentrum medewerking toegezegd bij de transformatie. Ze doen dat op voorwaarde dat zij nauw betrokken worden bij de reorganisatie die het bezoekerscentrum te wachten staat. Ook de 'behoeften en belangen' van de vrijwilligers moeten aandacht krijgen, laten ze het bestuur van het Natuurcentrum weten. Zij gaan er vanuit dat in de komende tijd van veranderingen structureel 'open' wordt gecommuniceerd.

Ludeke juicht de initiatieven van de Molenplaats-aanhang alleen maar toe. "Wij vinden dit een uitstekende ontwikkeling en omarmen dat ook. Iedereen weet dat dit soort organisaties alleen maar kan functioneren

dankzij de inzet van enthousiaste vrijwilligers. Die hebben wij op Molenplaats aangetroffen: een groep mensen die ondanks de perikelen van de afgelopen maanden gemotiveerd is om Molenplaats (en de Witte Molen) nog een stukje verder te brengen".

Geen dag dicht

Hij begrijpt niet dat het gerucht de ronde doet dat het bezoekerscentrum voor korte of langere tijd gesloten wordt. "Waar dat verhaal vandaan komt, is voor ons een raadsel. Wij willen niets liever dan een zo soepel mogelijke overgang, waarbij ons streven is geen dag gesloten te zijn". De vrijwilligers van Molenplaats zijn daar ook op uit. Zij willen meewerken aan 'een naadloze overgang van de oude naar de nieuwe organisatie'. In een bedrijfsplan van de gemeente is te lezen dat meer samenwerking gezocht moet worden met het naastgelegen Watermuseum en het Sportbedrijf van de gemeente. Dat vergroot de mogelijkheden om samen activiteiten te ontplooiën, onder meer voor scholieren in het voortgezet onderwijs.

Het bezoekerscentrum krijgt (alweer) een nieuwe naam. Daar wordt door de gemeente zwaar aan getild want ze meldt daarover: 'Overigens zal de definitieve naam het resultaat worden van een (strategisch) communicatieproject waarbij gekeken zal worden naar identiteit, marktwaarde en de synergie met de beide stadsboerderijen van Natuurcentrum Arnhem,

maar ook in relatie tot park Sonsbeek en andere groenvoorzeningen'.

Horeca

Het plan bestaat om de horeca te professionaliseren door iemand aan te trekken 'met bewezen ondernemerskwaliteiten'. Verschillende ondernemers hebben overigens spontaan al belangstelling getoond. Aanbevolen wordt een openbare aanbesteding te houden. De uitverkorene zou met zijn activiteiten minimaal huur of pacht en andere vaste kosten moeten kunnen verdienen.

De Witte Watermolen krijgt in het plan als taak alle winkelfuncties onder te brengen. Een biologische winkel zou producten uit Arnhem moeten aanbieden, zoals ook de stadsboerderij Presikhaaf en de organisatie Kweekland dat al doen. Daarbij wordt gedacht bezoekers voorbeelden te laten zien van hoe verspilling kan worden tegengegaan en hergebruik mogelijk is en kunnen producten worden aangeboden die gemaakt zijn van natuurlijke materialen.

Het bezoekerscentrum moet volgens het plan van de gemeente de rol krijgen van 'Groene VVV' voor Arnhemmers en bezoekers van elders, zoals dat nu ook al gebeurt. Dat houdt onder meer in dat er informatie te krijgen is over stadsparken, wandel- en fietsroutes, flora en fauna en activiteiten van natuurorganisaties. Ook moet informatie beschikbaar zijn over zaken als klimaatadaptatie, moestuinieren (cursussen) en biodiversiteit. Het centrum dient verder groene evenementen te organiseren als tuinmarkten en oogstfeesten.

Rob van Otterloo

Karpervijver: verste bron Sint Jansbeek

Water dat via gootjes en stroompjes de moerasweide in stroomt

Henk Donkers schetste in het Lente-Bulletin een mooi beeld van de waterhuishouding in het dal van de Sint Jansbeek. Het unieke stuwwallen-landschap met zijn leemschotten, kwelplekken en sprengkoppen levert al eeuwenlang een unieke woon- en werkomgeving op. Donkers legde uit dat dit systeem ervoor zorgt dat de vijvers en watervallen steeds over voldoende water kunnen beschikken. Maar niet alleen de fraaie parken hebben hiervan al een paar eeuwen kunnen profiteren.

Reeds in de late middeleeuwen maakten molenaars gebruik van de natuurlijke bronnen van de beek. Op vernuftige manieren wisten ze die aan te passen aan hun behoefte aan energie. Alleen al in het gebied dat nu Park Sonsbeek beslaat, stonden ooit vijf watermolens: de Nabermanmolen, de Gelderse Molen, de Sonsbeker Molen, de Begijnemolen en de Witte Watermolen. Net buiten het park was er nog de Prüermolen en ook in het centrum van Arnhem trof men een aantal molens aan. Dat het dal van de Sint Jansbeek wordt beschouwd als de bakermat van Arnhem zal dan ook niemand verbazen. Dit oudste 'industriegebied' van Arnhem leverde onder andere papier, lijnolie, meel en zorgde voor veel werkgelegenheid.

Opgeleide beek

Een mooi voorbeeld van hoe slim de molenaars met hun energiebron omgingen, zien we als we rol van de Karpervijver nader bekijken. Die vijver ligt niet toevallig op deze plek: aan de voet van de Hartjesberg, om de 'zichtas' vanuit de Witte Villa te verfraaien. Daar bevond zich namelijk een kwelplek waar spontaan water opborrelde. (Een paar jaar geleden vond men het nodig de vijver uit te baggeren. De leeggepompte en tot een paar meter uitgediepte vijver liep daarna binnen drie weken weer vol, zonder dat het geregend had.)

Langs de voet van die Hartjesberg loopt een langgerekte kwelplek,

van de Karpervijver tot aan de Fonteinvijver. Via een lange opgeleide beek (die dus boven het maaiveld stroomt) wisten de molenaars het bronwater van de Karpervijver naar de stuwwijver – die nu Fonteinvijver heet – te leiden. Op deze manier werd het water vóór de Begijnemolen naar de hoofdstroom van de beek geleid. Een fraai staaltje 'waterhuishouding'. Ongeveer 20 jaar geleden werd dit systeem beëindigd, toen de moerasweide werd aangelegd.

Kwelplek

Begin 19e eeuw heeft baron Van Heeckeren niet alleen de sprengkop aan de voet van de Hartjesberg tot siervijver laten vergraven, maar hij heeft nog veel meer laten 'vertimmeren' aan het park. Daarom is de originele loop van het 'beekje' moeilijk waar te nemen. Maar als je tegenover het monument van Lorentz aan het hek van de weide gaat staan, kun je mooi zien hoe nog steeds – ook in droge zomers – water opborrelt dat vervolgens via gootjes en slootjes de moerasweide instroomt.

Zelfs als de grond bevroren is en er sneeuw ligt, komt het kwelwater met een vrij constante temperatuur van 8 à 10 graden uit de grond. Dit fenomeen zorgt ervoor dat er altijd open water is langs de randen van de vijvers. En dat is weer in het belang van watervogels en ook de ijsvogel.

Gerard Herbers

Tegenwoordig wordt het water van de Karpervijver via een ondergrondse buis onder de Grote Weide rechtstreeks naar de Sint Jansbeek afgevoerd.

Kijken door de Sonbeekbril

Het Stromovkapark in Praag

Wandelen in een park is altijd een genoegen. Ook in een stad ver weg is het heerlijk om te genieten van het groen en om even bij te komen van alle nieuwe indrukken die net zijn opgedaan. Onwillekeurig doet het park je denken aan ons eigen Sonsbeek en ga je dat met andere ogen bekijken. Wilt u ook uw ervaring en een treffende foto met ons delen, dan is dat van harte welkom!

Het is een oase van rust vlak bij het centrum van Praag: het koninklijk hertenpark of wel het Stromovkapark. In 1628 deed koning Premysl Otakar II dit zich zelf cadeau als jachtgrond. Nazaten breidden het uit tot aan het koninklijk kasteel. Er werd een fazantenhouderij gesticht, bomen werden geplant en de vijvers werden flink vergroot. Er was ook een zomerpaleis dat onder keizer Rudolph II een renaissance-facelift kreeg. De grote vijver werd gevoed uit de rivier Vltava via Rudolph's watertunnel, een hoogstandje in die dagen en nog steeds in gebruik. In de 17e en 18e eeuw werd het park bij herhaling zwaar beschadigd door militaire conflicten die hier werden uitgevochten.

Engelse stijl

In 1804 werd begonnen het park om te vormen in Engelse landschapstijl. De grote vijver van 20 hectare werd getransformeerd tot verschillende kleine vijvers. En er werden vele monumentale en exotische bomen aangeplant. Het meest markante gebouw is het Slechtovarestaurant. Oorspronkelijk stond hier de koninklijke ontvangstruimte. In de 18e eeuw werd het herbouwd als tuinrestaurant. In 1855 werd het wederom herbouwd in neo-gotische stijl. Het restaurant werd

tot de Tweede Wereldoorlog uitgebouwd door Slechta, vandaar de naam. Na de oorlog verloederde het onder het socialistische regime en door verschillende branden. Momenteel wordt het gerestaureerd. Het gebouw is wel groot, maar heeft niet veel allure. Ook is het uitzicht naar het park niet heel bijzonder.

Hoogteverschillen

Als je het park inloopt word je getroffen door de grote hoogteverschillen. Maar bij nadere beschouwing is het een platte pannenkoek met een opstaand randje. Er zijn veel grote en verschillende bomen, grote gazons, vijvers en een beekje. Het is veel kleiner dan oorspronkelijk, maar meet nog altijd 100 hectare. Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem zijn samen dubbel zo groot.

Toch is het allemaal niet erg spannend, de genoemde parkelementen lijken een beetje uitgestrooid over de beschikbare ruimte, het is nergens verrassend. Waar bij ons de zwaan verbonden is met het park, is dat de eend in het Stromovkapark. Je merkt niets van de snelweg die er doorheen loopt, want die ligt in een tunnel. Ook van de tram door het park merk je weinig.

Het is werkelijk een schitterend park en zeker een bezoek waard. Maar ik zou het voor geen goud verruilen met ons Sonsbeek.

Wilfred Brahm

Bron: www.prague.eu

Sprookjes

We kennen de Arnhemse fotograaf Ton Venneman al van ons zomernummer. Daarin publiceerden we foto's van zijn hand die als motto hadden: 'Mensen zoals je ze aantreft'.

Dit keer keek hij rond tijdens het Sprookjesfestival in park Sonsbeek. Hierbij een weerslag van de resultaten.

festival

Transvaalbuurt was wisselgeld

bij aankoop van Sonsbeekpark

Projectontwikkelaar Kooij verwierf landgoed Sonsbeek eind 19e eeuw van de in geldnood verkerende baron W.F.M.H. van Heeckeren. Zijn exploitatiemaatschappij verkocht vervolgens in 1899 het grootste deel aan de gemeente Arnhem maar bedong dat hij nauw betrokken zou worden bij de ontwikkeling van de nog aan te leggen Transvaalbuurt. Daarmee werd voorkomen dat een grootschalige kap van bomen het gebied zou ruïneren. Want dat was het plan van de baron.

Wat zien we nog terug van de oorspronkelijke situatie voordat de Transvaalbuurt werd gebouwd?

Van grofweg 1300 tot 1800 werd het landschap bepaald door het dal van de Jansbeek waar tot aan de stadsrand zeven molens draaiden. Toen de hoge spoordam werd aangelegd ontstond een totaal andere situatie: hiermee werd de visuele verbinding met de stad verbroken.

Citaat Joop Morsink: Vroeger, voor de aanleg van de spoordijk in 1853 en de parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem, kon men vanaf de stad in de lengterichting door het

beekdal omhoog kijken tot aan kasteel Zijpendaal. Het moet een indrukwekkend gezicht zijn geweest: het lange beekdal waar verscholen tussen de struwelen de watermolens draaiden. Op de flauwe hellingen van het beekdal zien we aan de linkerzijde heidevelden en aan de rechterzijde gras- en bouwlanden.

In 1898 koopt NV Maatschappij tot Exploitatie van het landgoed Sonsbeek van baron W. van Heeckeren een gebied van in totaal 815 hectare voor 750.000 gulden. De baron verblijft in Parijs, jaagt daar zijn geld erdoor en heeft dus voortdurend

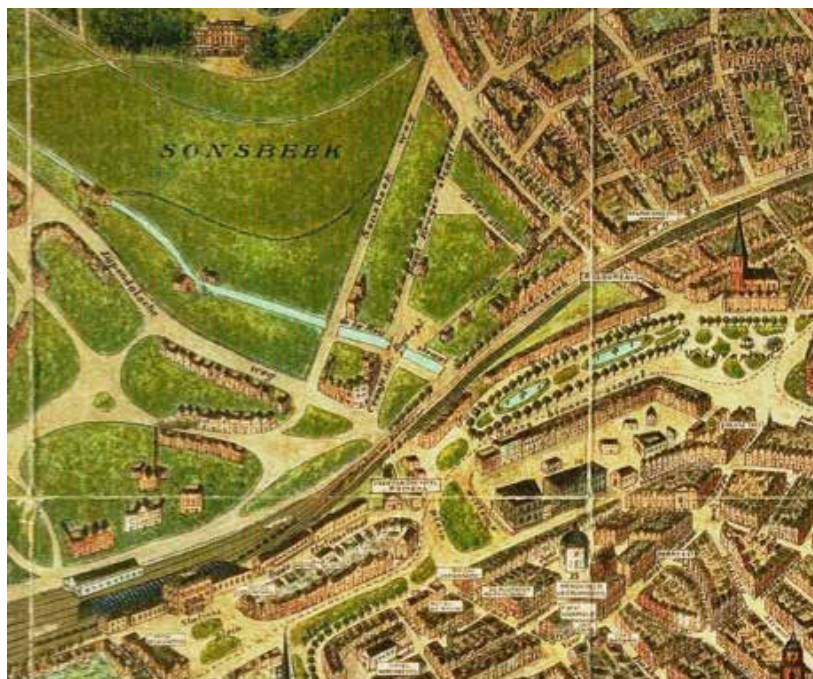
financiële aanvoer uit Arnhem nodig. Houthandelaar Hendrik Kooij is, naast bankier Berends, oprichter van de exploitatiemaatschappij. Hij zou grote invloed hebben op de ontwikkeling van de Transvaalbuurt.

Park blijft park

De gemeente Arnhem koopt een jaar na de transactie van de NV met de baron 507 hectare grond voor 800.000 gulden. De ontwikkelaar maakt daarmee dus al een aardige winst. De stad heeft op deze wijze de positie te eisen dat het gebied van park Sonsbeek vrij blijft van bebouwing. De toenmalige directeur gemeentewerken ir. J.W.C. van Tellegen heeft hierin een zeer belangrijke rol gespeeld. Hij haalt het stadsbestuur over deze grote investering te verrichten in het belang van de gemeenschap. In het resterend stuk grond, De Punt, kan Kooij de bouw en exploitatie van panden ter hand nemen. De gemeente stelt als voorwaarde dat zij het stratenpatroon bepaalt en aanlegt, die kosten zijn in de koopsom verwerkt.

Stratenpatroon

Aan de noordwestzijde wordt de Transvaalbuurt begrensd door de Sonsbeekweg met daarnaast park Sonsbeek. In het oosten vormt de Apeldoornseweg de grens met de wijk Sint Marten. De zuidelijk begrenzing vormt de Sonsbeeksingel met de hoge spoordam. Aan de westkant ligt de Zijpendaalseweg met de Burgemeesterswijk. Voor de hoofdontsluiting, de Paul Krugerstraat, werd één van de stervormig verlopende wegen verlengd van het Sonsbeekkwartier,

Detail vogelvlucht tekening omstreeks 1900 (Historische atlas van Arnhem, Menno Potjer, SUN, 2005)

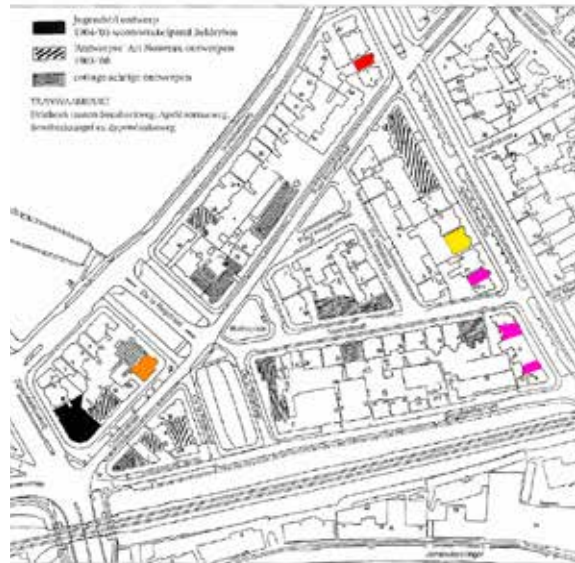

Prümermolen (WM) Detail Topografisch kaart 1874

de Jacob Cremerstraat. De Steijnweg volgt het tracé van een oude veldweg die in Sint Marten naar het noorden afbuigt. Bij het Bothaplein stond aan de Jansbeek de Prümermolen. Rond 1900 is die afgebroken en werd op deze plek een brede brug over de Jansbeek gelegd.

Citaat Joop Morsink: Waar momenteel de De la Reijstraat met waterpartijen en een fraaie Jugendstilbrug over de St. Jansbeek is te zien, tussen de Sonsbeekweg en de Sonsbeeksingel aan het Bothaplein, daar heeft eens de Prümerwatermolen gestaan. Het was een degelijk gebouwde molen met één waterrad en vier paar stenen, waarvan er twee werden gebruikt voor het malen van graan tot meel en één paar voor het malen van eikenschors tot run.

De De Wetstraat is evenwijdig aan de Apeldoornseweg aangelegd. Een logische aanvulling om zoveel mogelijk woningen te kunnen bouwen. Bijzonder is dat de puntvorm over-ruimte genereert die niet binnen de bouwblokken is gehouden voor grotere achtertuinen, maar in driehoeksvorm (Bothaplein, Paul Krugerparkje) erbuiten is komen te liggen. Zo werd een parkachtige omgeving gecreëerd voor woningen bestemd voor de gegoede burgerij. Aanvankelijk was de bedoeling dat in de Transvaalbuurt uitsluitend

■ Kantoor Hendrik Kooij jr.   ■ Architect Willem Welsing
■ Hotel Molendal   ■ Overig met Jugendstil kenmerken

Plattegrond
Transvaalbuurt (bron:
Willem Diehl, H. Wentink)
Toevoeging in kleur:
panden beschreven in
Jugendstilwandeling
(bron: Arneijm, 2008)

* Willem Diehl is de architect van een aantal andere bekende gebouwen in Arnhem: Vesta gebouw (Jansbuitensingel), Luxortheater (Willemsplein), Citroëngarage hoek Steenstraat/Spijkerlaan)

vrijstaande villa's zouden worden gebouwd. Na 1910 bleek dat welgestelden steeds vaker uitweken naar de aangrenzende dorpen Oosterbeek en Velp en werd dat idee losgelaten.

Moderne architectuur

De wijk Transvaal is verbonden met de voor die tijd (1900) moderne stromingen in de architectuur. Op de zuidwestelijke punt is, als een van de eerste gebouwen in de Transvaalbuurt, woonwinkelpand De Hooge Vlucht gebouwd met een bijzonder gedetailleerde gevel en opvallende ronde hoekoplossing. In opdracht van de heer Belderbos, handelaar in comestibles en koloniale waren, ontwierp architect Willem Diehl* deze voor Arnhem totaal nieuwe bouwvorm: Jugendstil (Diehl weigerde overigens dit etiket).

Samen met ontwikkelaar Hendrik Kooij jr. ontwierp dezelfde architect vele panden in de Transvaalbuurt. Diehl, afkomstig uit Den Haag, had in zijn beginperiode als architect veel ervaring opgedaan in Antwerpen. Deze invloed is duidelijk zichtbaar in diverse woongebouwen en men spreekt hier dan

ook van de Antwerpse Art Nouveau. De aaneenschakeling van statige woningen met een symmetrische indeling zoals aan de Apeldoornseweg, hoek Paul Krugerstraat is daar een prachtig voorbeeld van.

Over 'De Hooge Vlucht' twee citaten uit een artikel van Menno Pols in de Gelderlander (18 mei 2019) die in Arnhem op stap is met Renée Koning en Janos Boros van het Gelders Genootschap: "Schrille vormen en schreeuwende kleuren", zei de Arnhemse Schoonheidscommissie, een van de voorlopers van het Gelders Genootschap, toen dit gebouwd werd. Deze panden behoren nu volgens velen tot het mooiste dat Arnhem te bieden heeft. Maar daar werd honderd jaar geleden heel anders over gedacht. Boros: „Men noemde de Jugendstil behaagziek en bovendien niet Gelders. De heersende opvatting was onder architecten in deze streek dat gebouwen eenvoudig, doelmatig en traditioneel moesten zijn."

Het latere werk van Diehl wordt beïnvloed door de cottagestijl. Zo staan

halverwege de Paul Krugerstraat aangeschakelde woningen met houten balkons. Je moet goed kijken om te zien dat ze gespiegeld zijn ten opzichte van het midden. Naast Diehl waren ook andere architecten in dit gebied werkzaam zoals Willem Welsing.

Huidige situatie

De Transvaalbuurt onderscheidt zich van de oostelijk gelegen Arnhemse wijken door chique woningen met nagenoeg zonder uitzonering een mooie erker en grote luifel bij de voordeur. Ook staan om de voortuinen nog heel vaak de oorspronkelijke hekwerken, die al bij de bouw zijn geplaatst. Het centrum van de wijk is het Bothaplein waar Paul Kruger- en Steijnstraat bij elkaar komen. Met een brede overkluizing van de Jansbeek lopen ze richting Zijpse Poort. De smeedijzeren Jugendstil brugleuningen met lantaarns vormen het hart van deze plek. Niet alleen de ruime opzet maar ook de waterval onder de brug zijn stille getuigen van de Prüermolen die er voor de aanleg van de wijk stond.

Deze ruimte wordt gemarkeerd door vier uitgesproken hoekgebouwen: westelijk hotel Molendal (1903) met aan de andere kant van de Cronjéstraat het kantoorgebouw 'Beek en Dal'. Dit gebouw gaat minder mooi de hoek om zeker in vergelijking met de gebouwen aan de andere zijde van de Cronjéstraat. Oostelijk aan het Bothaplein het gebouw met de letters GL (Gelderse Leergangen) op de gevel en de woning 'Zonneweelde' (deze laatste twee zijn van Diehl).

Verbinding met park

Deze locatie heeft door de Jansbeek

Onderliggende plattegrond: Beken Atlas Veluwe (2015)

en het daarmee samenhangende ruime profiel een zeer sterke verbinding met het Sonsbeekpark. In de dwarsrichting doet de Paul Krugerstraat hetzelfde met het Sonsbeekkwartier en verbindt de Cronjéstraat via de Zijpse Poort Transvaal met het stadscentrum. Het centrum van de wijk heeft wel een sterke verbinding met de Steijnstraat, maar de oorspronkelijk aansluiting met Sint Marten is niet meer te ervaren. De spitse zuidpunt van Transvaal met het pronkstuk van Diehl is meer gericht op de stad dan op het naastgelegen Burgemeesterskwartier. De verbrede opening van het viaduct en de brede stroken asfalt werken daar ook niet aan mee. De zuidkant, de Sonsbeeksingel, wordt gedomineerd door de spoorwag, hoog vanwege de beekdal uitsnijding. Heb je op Sint Marten nog de ervaring van een drukke stad omdat daar de trein op zichthoogte rijdt, hier is het uitsluitend een visuele afsluiting van de stad: de rugzijde van de Transvaalbuurt. De Sonsbeekweg vormt daarmee een grote tegenstelling: hier hebben bewoners vanuit hun

woningen een grandioos uitzicht op het Sonsbeekpark. Het is voelbaar dat Transvaal meer in dan aan het park is gebouwd. Daarom is het zo jammer dat dit voor de fysieke toegang tot het park volkomen anders ligt: Sonsbeek is hermetisch afgesloten. In de zuidhoek (beekdalzijde) kom je pas lopend langs de Zijpse Poort, ter hoogte van bezoekerscentrum de Molenplaats, in het park. Aan de noordzijde van de Sonsbeekweg is helemaal bovenaan een ingang die naar de Karpervijver leidt. Geen wonder dat bij grote evenementen veel mensen die uit het stadscentrum komen aan de Sonsbeekweg ter hoogte van de Jansbeek kiezen voor een pad door de weide naar de witte villa. Dat is hier spontaan ontstaan.

Paul Poelmans

Bronnen:

- *Willem Diehl architect in Arnhem*, H. Wentink, uitgave Arnhemse Monumentenreeks 4, 1998
- *De tien watermolens in het dal van de St. Jansbeek te Arnhem, gelegen in de parken Sonsbeek en Zijpse Poort*, Joop Morsink, typoschrift 2012

Ad Habets stedenbouwkundige, woonachtig in de Transvaalbuurt; werkt aan historisch onderzoek naar het ontstaan van deze buurt.

Schoonheid in het hoofd

Albert & Sonsbeek

In Sonsbeek is het herfst geworden. Op internet circuleren ineens veel foto's van bomen met gele en bruine bladeren. In laag zonlicht gefotografeerd heeft het park een gouden glans. De foto's lijken op die van de herfst van vorig jaar. En van het jaar daarvoor en daarvoor.

De makers zullen dat anders zien. Voor hen zijn het gestolde momenten op een specifieke plaats en tijd. Het is een toegevoegde waarde aan hun bestaan en levert een bijdrage aan het leven van degenen die naar de foto's kijken. Het maakt deel uit van onze perceptie van de natuur en van wat we mooi noemen. De herhaling van bekende foto's is ook een bevestiging van het feit dat we leven in een omgeving die ons bekend en vertrouwd is.

Seizoenen

Park Sonsbeek wordt door de meeste mensen die ik spreek tijdens de verschillende seizoenen als uiting ervaren van opperste, meeslepende en soms troostrijke schoonheid. De natuur in het park is vorm gegeven volgens

esthetische maatstaven en wordt als zodanig ook onderhouden en geconserveerd. De invloed van de verandering van de seizoenen maakt dat we het park als dynamisch en als een steeds veranderende biotoop kunnen zien.

Van november 2016 tot november 2017 was Sonsbeek mijn inspiratiebron en onderzoeksterrein. Als kunstenaar heb ik de seizoenen in het park meegemaakt, gevolgd en vastgelegd. Ik maakte er foto's van, schreef artikelen en produceerde voor RTV-Arnhem korte tv-documentaires.

Tekeningen

In mijn atelier heb ik onderzocht wat voor effect de schoonheid van het park op mijn herinneringen heeft door er gedurende dat jaar tekeningen te maken. Ik ging aan de tafel in mijn atelier zitten, dacht aan wat ik gezien had en tekende dat op mijn eigen manier. Mijn instrumenten waren viltpen en penseel en inkt. Dat leverde een collectie van 1006 tekeningen op. Ik heb ontdekt dat met mijn dagelijks bestaan verweven is hoe ik me de

schoonheid van het park herinner. Het universele en onzegbare: schoonheid in mijn hoofd.

Museum Arnhem

Sinds november 2019 zijn alle tekeningen in het bezit van Museum Arnhem. Daar worden ze voor de toekomst bewaard. Bij ieder column voor dit Bulletin wordt een tekening uit die serie geplaatst. Met dank aan Museum Arnhem. En aan het Bulletin van de Vrienden van Sonsbeek.

Albert Van Der Weide

Natuurwerkdag

Na de succesvolle eerste Natuurwerkdag in park Sonsbeek in 2018 was er dit jaar op 2 november een tweede uitvoering. Destijds waren dankzij een actieve werving ettelijke tientallen deelnemers verzameld om in het gebied aan de slag te gaan. Dit keer was er minder werk gemaakt van de voorbereiding en viel de opkomst tegen. Er werden onder meer rododendrons geplant op plaatsen waar die als gevolg van de droge zomer van 2018 waren gesneuveld. In het hele land kwamen op 563 locaties 13.915 vrijwilligers opdagen. De landelijke organisatie LandschappenNL schrijft op haar site: 'Gelukkig is het elke dag natuurwerkdag. In elke provincie kan je je het hele jaar door inzetten

voor insecten, vogels, zoogdieren, reptielen en amfibieën.' Het is te hopen dat deze dag een jaarlijks terugkerende gebeurtenis blijft, zoals dat op allerlei landgoederen en locaties met natuur allang het geval is. Daarmee wordt immers de band tussen park en burgerij versterkt, met als motto: Park Sonsbeek is van alle Arnhemmers.

Bomen groeien, Belvédère niet

De linker prentbriefkaart van de Belvédère is gepost in 1954. Rond die tijd werd de in opdracht van baron H.J.C.J. van Heeckeren van Enghuizen tussen 1824 en 1826 gebouwde uitkijktoren met een paar meter verhoogd, omdat gegroeide beuken het uitzicht belemmerden. Dat bleek een tijdelijke oplossing. Beuken stoppen niet met groeien en het uitzicht is opnieuw minder dan het was. Maar de kans dat de toren opnieuw zal worden verhoogd, is te verwaarlozen. Het uitzicht, naar het oosten tot in Duitsland en bij helder zicht naar het zuiden zelfs tot in Brabant, blijft spectaculair. Op de laatste zondagmiddag van elke maand(en in de zomermaanden elke zondagmiddag) is de uitzichttoren tussen 14.00 en 16.00 uur te beklimmen voor 1 euro. Wie kan de redactie overigens vertellen wanneer de Belvédère precies werd verhoogd?

Colofon

Het Bulletin VVS is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en van Molenplaats/Bezoekerscentrum Sonsbeek. Het Bulletin verschijnt vier keer per jaar.

Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. ISSN 1567-1054. Oplage 800 stuks.

Redactie:

Rob van Otterloo,
r.vanotterloo@xs4all.nl
Paul Poelmans,
p.poelmans@poelmansreesink.nl
Gerard Herbers,
pers@molenplaats.nl
Roel van Dijk
vvsnsbeek@gmail.com

Vormgeving en druk:

Coers & Roest
grafische producties BV, Arnhem

Verschenen nummers
vindt u op de website
www.sonsbeek.nl

Retour afzender/adreswijziging

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug te sturen naar: Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem.

Het correcte adres is:

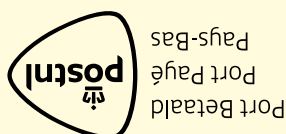
Naam:

Postcode:

Plaats:

Straat:

Reden retourzending:

Port Betaald

Port Payé

Pays-Bas

Vrienden van Sonsbeek